

НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

ЛУКАШЕВИЧ СЕРГІЙ ЮРІЙОВИЧ

УДК 343.9

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЗЛОЧИННОСТІ
ЗАСУДЖЕНИХ В МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Спеціальність: 12.00.08—кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата юридичних наук

Харків – 2001

Дисертація є рукописом.

Робота виконана на кафедрі кримінології та кримінально-виконавчого права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник:

доктор юридичних наук, професор **Голіна Володимир Васильович**, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, завідуючий кафедрою кримінології та кримінально-виконавчого права.

Офіційні опоненти:

- доктор юридичних наук, професор **Шакун Василь Іванович**, Національна академія внутрішніх справ України, головний науковий співробітник (м. Київ);
- кандидат юридичних наук, доцент **Севост'янов Володимир Петрович**, Національний університет внутрішніх справ МВС України, доцент кафедри кримінального процесу (м. Харків).

Провідна установа — Київський національний університет імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України, кафедра кримінального права та кримінології (м. Київ).

Захист відбудеться 02 листопада 2001 року о 13.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.01 в Національній юридичній академії України імені Ярослава Мудрого (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77).

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого (61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77).

Автореферат розісланий 28 вересня 2001 року

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Битяк Ю.П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Закріплення Конституцією України побудови правової демократичної держави ставить перед фахівцями різних галузей знань важливі теоретичні і практичні завдання. Неостаннє місце тут повинні займати і кримінологічні дослідження, які можуть і повинні бути могутнім підґрунтям для законотворчості, розроблення кримінальної політики держави та теоретичних передумов попередження злочинності, обґрунтування і практичного втілення заходів попередження злочинності як на загальносоціальному, так і на спеціально-кримінологічному рівні.

Важливе місце в попередженні злочинності в системі державних інститутів займають органи та установи кримінально-виконавчої системи. Однією із задач, що покладені на них, є — поряд з діяльністю по виконанню кримінального покарання у вигляді позбавлення волі — попередження злочинності серед осіб, що відбувають покарання, протидія професіоналізації і консолідації злочинців, зменшення впливу кримінальних субкультурних традицій на широкі верства засуджених, профілактика рецидиву та протидія рецидивній злочинності. Відомча замкненість органів, що виконують покарання, закритість даних про їх роботу і про стан злочинності в місцях позбавлення волі сприяють тому, що вони фактично ізольовані від громадських та державних органів та інститутів. Законодавча практика, що стосується діяльності органів та установ виконання покарань, на жаль, мало в чому спирається на численні кримінологічні дослідження, міжнародний досвід і торкається лише питань виховного і виправно-трудового впливу на засуджених, не зачіпаючи самої системи виконання кримінальних покарань і попередження злочинності засуджених в місцях позбавлення волі.

Проблемам попередження злочинності, безумовно, приділено багато уваги у працях відомих українських і російських вчених: Антоняна Ю.М., Багрій-Шахматова Л.В., Бандурки О.М., Гло-точкіна А.Д., Голіни В.В., Гульдана В.В., Гурова О.І., Даньшина І.М., Демент'єва С.І., Джужі О.М., Долгової А.І., Єлеонського В.А., Закалюка А.П., Зелінського А.Ф., Зеленецького В.С., Кальмана О.Г., Карпеца І.І., Кирилюка О.В., Костенка О.М., Костицького М.В., Лановенка І.П., Лебєдєва С.Я., Лунєєва В.В., Марукова Ф.С., Мінковського Г.М., Олексєєва А.І., Пиріжкова В.Ф., Ременсона А.С., Севостянова В.П., Скокова С.І., Старкова О.В., Стручкова М.О., Туркевич І.К., Утевського В.М., Філонова В.П., Фролової О.Г., Харченка В.М., Хохрякова Г.Ф., Шакуна В.І., Шаргородського М.Д., Шкурко В.А., Шмарова І.В. та інших.

Серед дисертаційних досліджень заслуговують уваги роботи Бризгалова І.В. (1984 р.), Буянова О.О. (1996 р.), Васильця В.Б. (1996 р.), Джужі О.М. (1984 р.), Лебєдєва С.Я. (1995 р.), Метельського П.С. (1992 р.), Міхліна О.С. (1974 р.), Обушевського І.Ф. (1991 р.), Тимошенка С.Є. (1990 р.) та ін.. Проте зазначені дослідження здебільшого виконані до набуття Україною

незалежності на матеріалах досліджень в місцях позбавлення волі колишнього СРСР або — після розвалу СРСР — на матеріалах Російської Федерації і торкаються лише окремих питань злочинності засуджених або питань виховно-трудового впливу на них.

Реформування кримінально-виконавчої системи України висуває вимоги теоретичного і практичного визначення мети та завдань діяльності по виконанню кримінальних покарань, подальшої гуманізації кримінально-виконавчої системи, вивчення середовища засуджених з метою конструктивного впливу на нього, вивчення злочинності осіб, що відбувають покарання, а також заходів її попередження.

Тобто, можна дійти висновку, що є дійсна необхідність в комплексній кримінологічній розробці і теоретичному вивченні злочинності засуджених в місцях позбавлення волі України, а також в науковому обґрунтуванні і впровадженні в практичну діяльність органів та установ виконання покарань заходів попередження згаданої злочинності.

Вищевикладене й обумовило вибір теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок дослідження з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження передбачена планом наукових досліджень Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого і спрямована на виконання Комплексної програми профілактики злочинності на 2001-2005 рр., затвердженої Указом Президента України № 1376/2000 від 25.12.00.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є — на основі кримінологічної характеристики злочинності в місцях позбавлення волі та вивчення її специфіки, а також вивчення заходів попередження злочинності засуджених, — розробка наукових рекомендацій для подальшого вдосконалення попереджувальної діяльності органів та установ, що виконують покарання у вигляді позбавлення волі.

Окреслена мета дослідження визначила і низку **завдань** дослідження, розробка і вирішення яких і склало основний зміст дисертації:

- розробити загальне поняття злочинності в місцях позбавлення волі;
- дати розгорнуту кримінологічну характеристику злочинності в місцях позбавлення волі;
- виявити основні кримінологічні ознаки особи злочинця і потерпілого в місцях позбавлення волі;
- обґрунтувати специфіку дії причин і умов вчинення злочинів в місцях позбавлення волі;
- вивчити роль кримінальної субкультури як одного із факторів негативного впливу на осіб, що відбувають покарання;
- визначити і обґрунтувати основні заходи попередження злочинності в місцях позбавлення волі;

- піддати науковому аналізу специфіку спеціально-кримінологічного попередження злочинності в місцях позбавлення волі та розробити рекомендації для органів та установ виконання покарань з питань попередження злочинності засуджених в місцях позбавлення волі.

Об'єктом дослідження виступає специфічна частина рецидивної злочинності, а саме злочинність осіб, що реально відбувають покарання в місцях позбавлення волі, а також специфічні заходи попередження злочинності засуджених в місцях позбавлення волі.

Виходячи з того, що предметом кримінологічного пізнання є закономірності злочинності, її детермінації, формування особливостей особи злочинця, розробки та реалізації соціального контролю над злочинністю¹, **предметом** дослідження були обрані:

- поняття і основні ознаки злочинності в місцях позбавлення волі;
- кримінологічна характеристика злочинності в місцях позбавлення волі;
- основні кримінологічні ознаки особи злочинця і потерпілого в місцях позбавлення волі;
- причини і умови вчинення злочинів в місцях позбавлення волі та специфіка їх дії в місцях позбавлення волі;
- кримінальна субкультура як один із факторів негативного впливу на осіб, що відбувають покарання;
- попередження злочинності в місцях позбавлення волі;
- протидія кримінальній субкультурі як один із напрямів попередження злочинності в місцях позбавлення волі;
- специфіка спеціально-кримінологічного попередження злочинності в місцях позбавлення волі.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження складає система методів і прийомів наукового пізнання. Загальнонауковий діалектичний метод пізнання виступає в цій системі основним. Автором застосовано інші закони діалектики, філософські закони і категорії пізнання соціальних явищ і процесів. Застосування при написанні дисертаційного дослідження історичного та порівняльного методів дозволило провести порівняння структури, рівня і динаміки злочинності засуджених в місцях позбавлення волі в розвитку. На підставі системно-структурного методу в дисертації зроблено спробу комплексного вивчення злочинності засуджених в місцях позбавлення волі та з його ж допомогою піддано аналізу систему попередження цієї злочинності. Також автором були застосовані соціологічні і статистичні методи збору та аналізу інформації (опитування, інтерв'ювання, вивчення документів).

У дисертаційному дослідженні, поряд із працями з кримінології, кримінального та кримінально-виконавчого права, використані труди з загальної теорії права, філософії, соціології, психології. Висновки, яких дійшов автор в перебігу дослідження, ув'язано з загальними та

¹ Даньшин И.Н. Введение в криминологическую науку. — Харьков: Право, 1998. — С.93.

приватними теоріями, що існують на цей час. Нормативну базу дослідження складають Конституція України, Кримінальний кодекс України, Виправно-трудоий кодекс України, інші національні та міжнародні нормативно-правові акти.

Все це дозволило зробити узагальнюючі висновки з висунутої проблеми на основі її всебічного дослідження і вивчення як у просторі, так і в часі.

Емпірична база дослідження. Поряд з використанням статистичних відомостей Державного департаменту України з питань виконання покарань, Міністерства внутрішніх справ України та Міністерства юстиції України, висновки та рекомендації, до яких дійшов автор в перебігу дослідження, ґрунтуються на: матеріалах узагальнення 250 архівних кримінальних справ, розглянутих судами Полтавської, Сумської і Харківської областей у 1996-2000 рр. у відношенні осіб, що вчинили злочини під час відбування кримінального покарання у вигляді позбавлення волі в установах виконання покарань перелічених областей; результатах формалізованого інтерв'ю із засудженими, які вчинили злочини під час відбування покарання (всього 110 осіб); результатах формалізованого інтерв'ю із співробітниками виправно-трудоих установ (всього 300 осіб). Законодавство при написанні роботи застосовано станом на 01.04.01.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в Україні вперше на дисертаційному рівні проведене всебічне кримінологічне вивчення злочинності в місцях позбавлення волі та концептуальних основ її комплексного попередження. Це відбивається в основних висновках і пропозиціях, а саме:

1. Вперше в Україні в роботі надано узагальнююче визначення поняття злочинності засуджених в місцях позбавлення волі.
2. Розширено і уточнено основні значущі ознаки злочинності в місцях позбавлення волі.
3. На основі значного емпіричного матеріалу за останні роки надано розгорнуту кримінологічну характеристику злочинності засуджених в місцях позбавлення волі.
4. З нової точки зору визначено і піддано аналізу основні кримінологічні ознаки особи злочинця і потерпілого в місцях позбавлення волі.
5. По-новому розглядається специфіка формування мотиву і процесу мотивації злочинів засуджених.
6. Спираючись на основні засади вчення про детермінацію злочинності і результати власного дослідження, вперше виділено її специфічні фактори, визначено основні причини і умови вчинення злочинів в місцях позбавлення волі, а також вивчено специфіку їх дії в місцях позбавлення волі.
7. Вперше в Україні піддано аналізу кримінальну субкультуру як один із факторів негативного впливу на осіб, що відбувають покарання.

8. Вперше запропоновано одним із напрямів попередження злочинності визнати протидію кримінальній субкультури в місцях позбавлення волі і за їх межами (тобто в суспільстві).

9. По-новому розглянуто три основних рівня попередження злочинності засуджених в місцях позбавлення волі з визначенням специфічних заходів попереджувального впливу на злочинність засуджених в місцях позбавлення волі кожного із них.

10. Вперше на монографічному рівні визначено специфіку спеціально-кримінологічного попередження злочинності засуджених в місцях позбавлення волі.

11. Надано низку пропозицій по вдосконаленню попереджувальної діяльності органів і установ виконання кримінальних покарань у вигляді позбавлення волі.

Практичне значення дослідження і отриманих результатів полягає в тому, що на основі викладених висновків і розроблених рекомендацій розширено кримінологічні знання про специфічний вид злочинності — злочинність засуджених в місцях позбавлення волі; надано розгорнуту кримінологічну характеристику злочинності засуджених в місцях позбавлення волі і піддано аналізу особу злочинця і потерпілого; виявлено найбільш значущі і типові причини і умови вчинення злочинів засудженими під час реального відбування покарання у вигляді позбавлення волі; відокремлено специфічні заходи попередження злочинності в місцях позбавлення волі. Ці положення можуть бути використані в практичній діяльності по вдосконаленню попереджувальної діяльності органів і установ, що виконують кримінальне покарання у вигляді позбавлення волі, знайти своє застосування при викладанні Особливої частини кримінології і спецкурсу по попередженню злочинності, при написанні навчальних посібників тощо. Отже, значимість дослідження полягає в тому, що надані в ньому пропозиції та рекомендації можуть бути використані:

а) в науково-дослідницькій сфері — як основа для подальшої розробки загальних проблем попередження злочинності взагалі та злочинності засуджених в місцях позбавлення волі зокрема, а також засад подальшого кримінологічного вивчення окремих видів злочинності;

б) в правотворчій сфері — як матеріали, що можуть використовуватись при розробці концептуальних положень кримінологічної політики держави, а також при підготовці законодавчих та підзаконних актів щодо попередження злочинності, удосконалення діяльності органів та установ кримінально-виконавчої системи України, подальшого реформування кримінально-виконавчої системи України;

в) в правоохоронній сфері — як підстава для удосконалення попереджувальної діяльності як в державі взагалі, так і на рівні окремих видів злочинності зокрема;

г) в навчальному процесі — як матеріали для підготовки відповідних підручників і навчальних посібників з курсу “Кримінологія”, “Кримінально-виконавче право України”, спецкурсу “Попередження злочинів”, а також як матеріали для викладання курсу кримінології,

кримінально-виконавчого права та спецкурсу попередження злочинів, в науково-дослідницькій роботі студентів;

д) в правовиховній сфері — як матеріал у роботі по підвищенню рівня правової культури населення та професійного рівня працівників органів та установ кримінально-виконавчої системи, правоохоронних і судових органів.

Особистий внесок здобувача. Теоретичні висновки і результати дисертаційного дослідження отримано на підставі особистих досліджень автора. Дисертація є самостійною науковою працею, в якій деякі питання висвітлено вперше в вітчизняній кримінології, інші питання викладено по-новому з урахуванням сучасного стану і розвитку кримінологічних знань, теорії і практики попередження злочинності в цілому і окремих видів злочинів зокрема.

В дисертації використовуються ідеї та розробки, що належать співавторам наукової статті “Щодо поняття та загальної характеристики злочинності в місцях позбавлення волі” — Голіні В.В. та Лукашевичу С.Ю., — в якій дисертантом розглянуто проблему визначення поняття “злочинність в місцях позбавлення волі”, а також співавторам комплексного дослідження “Основні кримінологічні риси тяжкої насильницької злочинності проти особи та її попередження” — Голіні В.В., Лукашевичу С.Ю. та Юрченко О.Ю., — в якому Лукашевичем С.Ю. розроблено Розділ 2 “Насильницька злочинність в місцях позбавлення волі”.

Апробація результатів дослідження. Робота виконана на кафедрі кримінології та кримінально-виконавчого права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, обговорювалась на засіданнях кафедри, схвалена та рекомендована до захисту.

Основні результати дослідження доповідались автором на Міжнародному науково-практичному семінарі “Проблеми боротьби з насильницькою злочинністю в Україні” (листопад 1999 року) і також на Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих вчених “Актуальні проблеми формування правової держави в Україні” (грудень 2000 року).

Викладене в дисертаційному дослідженні використовується автором при проведенні практичних занять з кримінології зі студентами Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого та при читанні лекцій для учнів старших класів середніх шкіл Московського і Київського районів міста Харкова.

Публікації. Основні положення даної роботи викладено у 6 наукових статтях у провідних фахових наукових виданнях (дві з них в співавторстві) та у тезах 2 доповідей на науково-практичних конференціях.

Структуру дисертації визначено її метою і завданнями. Вона складається з вступу, 3-х розділів, що містять 8 підрозділів, висновків та списку використаної літератури (168 літературних джерел), у тексті розміщено 20 таблиць і 5 діаграм. Загальний обсяг тексту дисертації (без списку використаних джерел та додатків) складає 177 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **ВСТУПІ** обґрунтовується актуальність теми дослідження, визначається його об'єкт, предмет, мета та завдання, наукова новизна отриманих результатів, наведено основні положення, що виносяться на захист, визначено теоретичне та практичне значення результатів дослідження та їх апробацію.

РОЗДІЛ 1 “Злочинність засуджених в місцях позбавлення волі України: поняття і характеристика” містить 3 підрозділи.

Підрозділ 1.1 “Поняття і основні ознаки злочинності засуджених в місцях позбавлення волі” присвячено загальним питанням визначення поняття злочинності взагалі та злочинності засуджених в місцях позбавлення волі зокрема. Автор відзначає, що в кримінологічній літературі не існує єдиного визначення поняття “злочинність в місцях позбавлення волі”, такого, яке б в повному обсязі відображало його специфічні кримінологічні ознаки, до яких дисертантом віднесено: по-перше, злочини вчиняються в установах виконання покарань у вигляді позбавлення волі і обмежені територією цих установ; по-друге, суб'єктом злочину виступає особа, вже засуджена за вчинення злочину і відбуваюча покарання у вигляді позбавлення волі; по-третє, в місцях позбавлення волі вчиняються лише деякі злочини з усього їх розмаїття, а деякі можуть учинитись переважно або тільки в місцях позбавлення волі.

Дисертант доходить висновку, що визначення поняття злочинності в місцях позбавлення волі може мати такий вигляд: “Злочинність в місцях позбавлення волі — це частина рецидивної злочинності, що проявляється як сукупність повторних злочинів засуджених, вчинених ними в період відбування покарання.” Таке визначення найбільш повно відображає кримінологічні і пенальні явища, пов'язані із сукупністю злочинів, що вчиняються саме засудженими під час відбування покарання в установах кримінально-виконавчої системи.

У підрозділі 1.2 **“Кримінологічна характеристика злочинності засуджених в місцях позбавлення волі”** на підставі аналізу наявних точок зору на питання обсягу та змісту поняття “кримінологічна характеристика” надано перевагу вузькому тлумаченню цього поняття. Отже в роботі викладено сукупність показників, що відбивають лише кількісно-якісний та структурний стан злочинності засуджених.

Рівень злочинності являє собою кількість вчинених злочинів і кількість осіб, що їх вчинили, за відокремлений відрізок часу на даній території. Отже, зазначимо, що за 2000 рік у місцях позбавлення волі України 431 засудженим було вчинено 410 злочинів.

Сталість кримінально-правової структури злочинності місць позбавлення волі можна пояснити насамперед специфікою місця вчинення злочинів (деякі злочини можуть учинитись

тільки в місцях позбавлення волі), а також специфікою злочинного мотивування. В перебігу дослідження дисертантом було вивчено і проаналізовано 250 архівних кримінальних справ, з них: умисне вбивство — 9 (3,6%); умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого — 14 (5,6%); умисне тяжке тілесне ушкодження — 27 (10,8%); злісна непокора вимогам адміністрації виправної установи — 81 (32,4%); втеча із місця позбавлення волі або з-під варти — 35 (14%); злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних речовин — 23 (9,2%); злочини, пов'язані з незаконним обігом зброї — 25 (10%); хуліганство — 6 (2,4%); побої та мордування — 16 (6,4%); інші злочини — 14 (5,6%).

Динаміка злочинності в місцях позбавлення волі за останні роки мала тенденцію до зниження. Якщо у 1996 році коефіцієнт злочинності серед засуджених становив 3,4 злочини на 1000 засуджених, то у 1997 році — 3,2 злочини на 1000 засуджених, а у 1998 році — 2,6 злочини на 1000 засуджених. Всього ж в установах кримінально-виконавчої системи за 1996 рік було зареєстровано 560 злочинів, за 1997 рік — 525 злочинів (або на 7% менше ніж у попередньому році), за 1998 рік — 405 злочинів (або на 30% менше ніж у попередньому році), за 1999 та 2000 роки реєструвалася майже однакова кількість злочинів — 409 та 410 відповідно, що приблизно на 1% більше у порівнянні з 1998 роком, але на 29% менше у порівнянні з 1996 роком.

Дисертант зауважує, що при аналізі злочинності в місцях позбавлення волі слід урахувувати значну латентність окремих видів злочинів і протиправних дій (образа, наклеп, побої і мордування, хуліганство, мужолозтво, розпусні дії, легкі тілесні ушкодження тощо).

Підрозділ 1.3 “Основні кримінологічні риси особи злочинця і потерпілого в місцях позбавлення волі” присвячено вивченню кримінологічно значущих властивостей особи злочинця і потерпілого, до яких дисертантом віднесено соціально-демографічні, кримінально-правові, морально-психологічні, психофізичні та інші властивості й ознаки.

За статевою ознакою вивчались лише справи у відношенні чоловіків. Тема жіночої злочинності в місцях позбавлення волі і за їх межами потребує більш ретельного вивчення і заслуговує на окреме фундаментальне дослідження (а не побіжне висвітлення деяких аспектів цього явища), в зв'язку з чим у цій роботі вона взагалі не розглядається.

Найбільш криміногенно активною в місцях позбавлення волі є частина засуджених вікової групи від 20 до 30 років (загалом по всіх видах злочинів питома вага цих осіб досягає 50%). Показово, що ця ж частина осіб (тобто віком від 20 до 30 років) являє найбільшу частину засуджених у місцях позбавлення волі (питома вага цих осіб серед всіх засуджених складає 42,5%).

За даними дослідження, проведеного дисертантом, це особи з середньою і неповною середньою освітою, за службовим станом до засудження — переважно некваліфіковані робочі, безробітні.

Більшість зі злочинців (майже 70%) були засуджені до довгострокових покарань — від 5 до 10 років за вчинення насильницьких злочинів. Вчинення злочину цими особами свідчить про стійку настанову особи на вчинення злочинів, про спрощений процес формування наміру на вчинення злочину. Автор припускає, що існує певна залежність поведінки засуджених, їх відношення до покарання і ставлення до інших засуджених і вчинення ними злочинів під час відбування покарання: переважна більшість осіб, що вчинила насильницькі злочини, мала від 10 до 15 стягнень, а деякі — більше 15 стягнень за час перебування в установах виконання покарань.

Серед захворювань засуджених головне місце займають гіпертонія (більш 25%), туберкульоз (більш 70%) (за даними нашого дослідження), СНІД (на початок 1997 року загальна кількість ВІЛ-інфікованих осіб в Україні складала майже 15000; більше 3000 з них було виявлено в місцях позбавлення волі. На сьогоднішній день ця інформація є закритою). Що стосується психічних аномалій, то на перше місце виходить психопатія. Майже кожний третій злочинець страждає різним ступенем психопатії або розумовим відставанням. Вбивцям та особам, що вчинили насильницькі злочини проти особи, притаманні остаточні явища черепно-мозкової травми — 30%, шизофренія, епілепсія — до 45%, розумове відставання (олігофренія, дебільність та ін.) — понад 25%. Значна кількість психічних аномалій засуджених являють собою такі стани психіки, що знаходяться на межі психічного здоров'я і хвороби. Ці відхилення ускладнюють відбування покарання, заважають адекватно оцінювати конкретні життєві ситуації тощо.

Дисертант доходить висновку, що за своїми соціально-демографічними, емоційно-вольовими, культурно-освітніми, кримінально-правовими та кримінологічними рисами потерпілі злочинів в місцях позбавлення волі мало чим відрізняються від осіб, що вдавались до злочинної поведінки під час відбування покарання.

РОЗДІЛ 2 “Причини і умови вчинення злочинів засудженими в місцях позбавлення волі” складається з 2-ох підрозділів.

Підрозділ 2.1 “Поняття причин і умов вчинення злочинів і специфіка їх дії в місцях позбавлення волі”, на основі аналізу сформованих в сучасній кримінології підходів до причин і умов злочинності, містить загальні міркування про сутність причин і умов злочинності, окремих видів (груп) злочинів та причин і умов конкретного злочину, а також про причини і умови злочинності засуджених в місцях позбавлення волі.

На погляд дисертанта, причини злочинності в місцях позбавлення волі лежать в двох площинах: по-перше, вони знаходяться за межами місць позбавлення волі (тобто в суспільстві) і, по-друге, криються в самій системі виконання покарання у вигляді позбавлення волі. Автор робить висновок про те, що криміногенні явища і процеси, які детермінують злочинність засуджених в місцях позбавлення волі, пов'язані з низкою факторів, які можна розподілити таким

чином: 1) соціально-економічні фактори; 2) соціально-правові фактори; 3) соціально-психологічні фактори; 4) організаційно-управлінські фактори; 5) технічні фактори. Є й інші фактори, які породжують злочинність в місцях позбавлення волі. Взаємозв'язок і взаємодія всіх цих факторів породжують комплекси причин і умов злочинності засуджених.

У підрозділі 2.2. “Кримінальна субкультура як один із факторів негативного впливу на осіб, які відбувають покарання” дисертантом під цим терміном розуміється сукупність духовних і матеріальних цінностей, що регламентують і регулюють життя і злочинну поведінку злочинних угруповань, що сприяє їх живучості, згуртованості, кримінальній активності, спадкоємності поколінь правопорушників.

Кримінальна субкультура знаходиться в стані постійного протиріччя і протистояння по відношенню до пануючих в суспільстві соціальних і правових норм. Потрапивши в кримінальну групу і сприйнявши її субкультуру, особа звільняється від соціальних заборон, а нерідко порушення цих заборон не тільки схвалюється, а є однією із норм кримінальної субкультури. Кримінальна субкультура має суттєвий вплив на соціально-психологічні стани і поведінку засуджених в місцях позбавлення волі і інколи виступає як одна із умов вчинення злочинів засудженими в процесі відбування покарання у вигляді позбавлення волі — від втеч, тілесних ушкоджень і самоушкоджень до вбивств. Це підтверджується даними, отриманими в перебігу проведеного нами опитування співробітників установ виконання покарань та засуджених, що вчинили злочини під час відбування покарання: 32% співробітників вказали при опитуванні на негативний вплив на засуджених кримінальних традицій та звичаїв, а 38,2% засуджених дотримувалися субкультурних норм при вчиненні злочину в установі виконання покарання.

РОЗДІЛ 3 “Попередження злочинності засуджених в місцях позбавлення волі” складається з 3-ох підрозділів.

У підрозділі 3.1. “Поняття і види попередження злочинності” автором розглядається сучасний стан теорії попередження злочинності, її мета, місце і роль в системі державного впливу на злочинність. Дисертантом підтримується точка зору, що вся сукупність заходів попередження злочинності поділяється на заходи загальносоціального і спеціально-кримінологічного впливу.

Загальносоціальне попередження злочинності являє собою одну із сторін соціального розвитку, яка взаємодіє з іншими проявами суспільного життя. Це сукупність економічних, політичних, ідеологічних, організаційно-управлінських, правових, технічних заходів, як правило, довгострокового характеру. Заходи загальносоціального попередження злочинності спрямовані на подальший розвиток і вдосконалення суспільних відносин і вплив разом з тим на причини і умови негативних явищ взагалі і злочинності зокрема.

Спеціально-кримінологічне попередження являє собою конкретну системну протидію саме злочинності, пов'язану з впливом на низку причин і умов, що безпосередньо породжують окремі

види злочинів, а також недопущення їх вчинення на різних стадіях злочинної поведінки і складається з трьох самостійних напрямів: кримінологічна профілактика (діяльність по усуненню, ослабленню і нейтралізації факторів, що породжують злочинність або сприяють вчиненню злочинів; віктимологічний напрямок попередження); запобігання злочинам (являє собою систему дій, спрямованих на перешкодження здійснення злочинного наміру конкретної особи до початку посягання на стадіях виявлення умислу або приготування до злочину); припинення злочинів (спрямоване на припинення уже розпочатої злочинної діяльності і недопущення настання злочинного наслідку).

Підрозділ 3.2 “Протидія кримінальній субкультурі — один із напрямів попередження злочинності в місцях позбавлення волі” присвячено складній подвійній проблемі: по-перше формуванню в суспільстві антикримінальної культури, і, по-друге, протидії кримінальній субкультурі саме у місцях позбавлення волі. Система протидії кримінальній субкультурі має, на погляд дисертанта, три взаємопов’язаних і взаємообумовлених рівня. Перший з них пов’язаний з визначенням обсягу загальносоціальних ідеологічних заходів і дій та їх змістовним наповненням. Другий — з організаційно-правовими заходами і способами їх практичної реалізації. І, нарешті, третій — це комплекс соціально-психологічних (соціально-адаптаційних) заходів протидії кримінальній субкультурі на індивідуальному рівні та на рівні малих груп в рамках суспільства взагалі і малих груп засуджених в місцях позбавлення волі зокрема. Зважаючи на специфіку контингенту впливу в місцях позбавлення волі ці заходи можна розподілити таким чином: діагностичні (вивчення прибулих для відбування покарання осіб з метою раннього виявлення засуджених, схильних до деструктивних форм поведінки і таких, що підтримують кримінально-злочинські традиції і звичаї тощо); корегуючі (систематична індивідуальна робота з цими засудженими з метою недопущення негативного впливу на інших засуджених); профілактичні (руйнування малих груп засуджених негативної спрямованості, виявлення конфліктних і передконфліктних ситуацій в малих групах засуджених, недопущення вирішення конфлікту з використанням норм кримінальної субкультури, виявлення ролі неформальних лідерів в групах засуджених і розробка заходів відриву їх від групи і розвінчання їх в очах інших засуджених); адаптаційні (забезпечення психологічної підтримки засуджених, які прибувають в місця позбавлення волі, особливо в період пенітенціарної адаптації, орієнтування їх на свідомий вибір позитивного шляху відбування покарання, своєчасного блокування неформальних стосунків із засудженими з антисуспільною спрямованістю — як правило, носіями кримінально-субкультурних традицій і звичаїв, — профілактика суїциду серед засуджених, удосконалення постпенітенціарної практики, контролю і нагляду за особами, що звільнилися з місць позбавлення волі та надання їм необхідної підтримки і допомоги).

У підрозділі 3.3 “Специфіка спеціально-кримінологічного попередження злочинності в місцях позбавлення волі і його основні напрямки” автор відзначає, що специфіка попереджувальної діяльності установ виконання покарань полягає в тому, що ця діяльність спрямована на обмежене коло злочинів, характерних для місць позбавлення волі і здійснюється з урахуванням особливостей мікросередовища засуджених, режиму відбування покарання, побутових умов тощо.

За результатами опитування співробітників кримінально-виконавчої системи та засуджених, які вчинили злочини під час відбування покарання, основними попереджувальними заходами були названі: руйнування малих груп засуджених негативної спрямованості (38,3% респондентів-співробітників), протидія впливу на засуджених та поширенню серед них кримінальних традицій і звичаїв (37,3% респондентів-співробітників), покращення матеріального і побутового стану засуджених (36,3% респондентів-співробітників), поширення заходів діагностичного, корекційного та запобіжного психологічного характеру (31,3% респондентів-співробітників), великий термін нового кримінального покарання (30,9% респондентів-засуджених), усунення впливу негативно налаштованих засуджених (31% респондентів-засуджених), усунення впливу негативних звичаїв, що склалися в середовищі осуджених та освоєння психологічних методів регуляції поведінки (самостійно або за допомогою психолога) (28% респондентів-засуджених).

Спеціально-кримінологічне попередження злочинності в місцях позбавлення волі повинно включати заходи по: втручанню в кризові ситуації; зменшенню практичних можливостей вчинення злочинів; протидії кримінальній субкультурі; залученню громадськості до профілактичної і попереджувальної роботи; наданню допомоги потерпілим від злочинів. Відомо, що втручання у кризові ситуації, як комплекс різноманітних заходів по утриманню злочинних проявів, припускає нейтралізацію і розв’язання міжособистих (групових) конфліктів засуджених з допомогою набору специфічних для місць позбавлення волі засобів діяльності суб’єктів попереджувальної діяльності. До них дисертантом віднесені: 1) здійснення постійного оперативного контролю за криміногенними зонами у виправно-трудовах установах, де найбільш часто і у певний період виникають типові та серйозні негативні явища; 2) проведення комплексних профілактичних операцій у виправно-трудовах установах з участю всіх підрозділів, притягнення сил і засобів інших установ для вирішення негайних проблем; 3) реалізація заходів протидії професіоналізації та консолідації злочинців, особливо осіб, що відбувають покарання за насильницькі та корисливо-насильницькі злочини, а також серед жінок і молоді; 4) прийняття необхідних заходів по виявленню осіб, які потребують психологічного, клініко-психіатричного або іншого обстеження з метою блокування і усунення факторів, які травмують психіку. Автором визначено основні завдання індивідуального попередження злочинів в установах

кримінально-виконавчої системи, а також висунуто основні завдання з формування в суспільстві антикримінальної культури.

У **ВИСНОВКАХ**, що завершують роботу, сформульовані та викладені загальні підсумки, визначені автором в процесі дослідження, зокрема такі, що стосуються:

- визначення поняття “злочинність в місцях позбавлення волі”;
- комплексної кримінологічної характеристики злочинності засуджених в місцях позбавлення волі;
- основних кримінологічних рис особи злочинця і потерпілого при вчиненні злочинів в місцях позбавлення волі;
- специфіки причин і умов злочинності засуджених та кримінальної субкультури, як фактора негативного впливу на осіб, які відбувають покарання;
- органічного поєднання заходів загальносоціального і спеціально-кримінологічного попереджувального впливу на злочинність з індивідуальною профілактикою;
- специфіки спеціально-кримінологічного попередження злочинності засуджених;
- формування в суспільстві антикримінальної культури;
- протидії кримінальній субкультурі;
- рекомендацій органам та установам виконання покарань по вдосконаленню діяльності по попередженню злочинності засуджених в місцях позбавлення волі

Основні положення дисертації викладені у таких роботах автора:

1. Лукашевич С.Ю. Кримінологічна характеристика злочинності в місцях позбавлення волі // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб./ Відп. ред. В.Я. Тацій. — Вип. 44. — Харків: Нац. юрид. акад. України, 2000. — С. 174-180.

2. Лукашевич С.Ю. Причини і умови злочинності засуджених в місцях позбавлення волі // Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України: Наук.-теор. журнал. — Вип. 3. — Луганськ: ЛІВС МВС України, 2000. — С. 221-233.

3. Лукашевич С.Ю. Протидія кримінальній субкультурі як один із напрямів попередження злочинності // Вісник Університету внутрішніх справ: Наукове видання. — Вип. 12. — Харків: ХУВС МВС України, 2000. — С. 21-28.

4. Лукашевич С.Ю. Кримінальна субкультура як один із факторів негативного впливу на засуджених // Вісник Академії правових наук України: Зб. наук. праць. — Харків: Право, 2001. — Вип. 1 (24). — С. 182-190.

5. Голіна В.В., Лукашевич С.Ю. Щодо поняття та загальної характеристики злочинності в місцях позбавлення волі // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб./ Відп. ред. В.Я. Тацій. — Вип. 38. — Харків: Нац. юрид. акад. України, 1999. — С. 187-193/ С. 187-190.

6. Голіна В.В., Лукашевич С.Ю., Юрченко О.Ю. Основні кримінологічні риси тяжкої насильницької злочинності проти особи та її попередження // Питання боротьби зі злочинністю: Зб. наук. праць. — Харків: Право, 2000. — Вип. 4. — С. 3-47 / Розділ 2.— С. 15-37.

Анотації

Лукашевич С.Ю. Кримінологічна характеристика та попередження злочинності засуджених в місцях позбавлення волі. — Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 — кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. — Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, Харків, 2001.

Дисертацію присвячено кримінологічним проблемам сучасні злочинності засуджених у місцях позбавлення волі України. В роботі надано розгорнуту кримінологічну характеристику злочинності засуджених, висвітлено основні, кримінологічно значущі, риси особи злочинця і потерпілого, піддано аналізу специфічні фактори, причини та умови злочинності засуджених, особливості механізму злочинної поведінки. Запропоновано специфічні спеціально-кримінологічні заходи попередження злочинності засуджених. Надано пропозицію щодо відокремлення в системі спеціально-кримінологічного попередження злочинності сукупності специфічних заходів по формуванню у суспільстві антикримінальної культури та перетинання її розповсюдженню як в суспільстві взагалі, так і серед засуджених в місцях позбавлення волі. Надано низку пропозицій органам і установам кримінально-виконавчої системи по вдосконаленню їхньої діяльності по попередженню злочинності засуджених.

Ключові слова: злочинність, попередження злочинності, місця позбавлення волі, злочинність засуджених, кримінальна субкультура, спеціально-кримінологічне попередження злочинності.

Лукашевич С.Ю. Кримінологическая характеристика и предупреждение преступности осужденных в местах лишения свободы. — Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.08 уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право. — Национальная юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого, Харьков, 2001.

Диссертация посвящена криминологическим проблемам современной преступности осужденных в местах лишения свободы Украины. В работе представлена развернутая криминологическая характеристика преступности осужденных, отражены основные, криминологически значимые, черты личности преступника и потерпевшего, подвергнуты анализу специфические факторы, причины и условия преступности осужденных, особенности механизма преступного поведения.

В работе даётся определение понятия преступности в местах лишения свободы: "Преступность в местах лишения свободы это часть рецидивной преступности, которая проявляется как совокупность повторных преступлений осужденных, совершенных ими в период отбывания наказания." Такое определение наиболее полно отображает криминологические и пенальные явления, связанные с совокупностью преступлений, которые совершаются именно осужденными во время отбывания наказания в учреждениях уголовно-исполнительной системы. На взгляд диссертанта, причины преступности в местах лишения свободы лежат в двух плоскостях: во-первых, они находятся за границами мест лишения свободы (т.е. в обществе) и, во-вторых, кроются в самой системе выполнения наказания в виде лишения свободы. Автор делает вывод о том, что криминогенные явления и процессы, которые детерминируют преступность осужденных в местах лишения свободы, связаны с рядом факторов, которые можно распределить таким образом: 1) социально-экономические факторы; 2) социально-правовые факторы; 3) социально-психологические факторы; 4) организационно-управленческие факторы; 5) технические факторы.

Предложены специфические специально-криминологические меры предупреждения преступности осужденных, а именно мероприятия по: вмешательству в кризисные ситуации; уменьшению практических возможностей совершения преступлений; противодействия уголовной субкультуре; привлечению общественности к профилактической и предупредительной работе; предоставлению помощи пострадавшим от преступлений; осуществление постоянного оперативного контроля за криминогенными зонами в исправительно-трудовых учреждениях; проведение комплексных профилактических операций в исправительно-трудовых учреждениях с участием всех подразделений; реализация мероприятий противодействия профессионализации и консолидации преступников; принятие необходимых мер по выявлению лиц, которые нуждаются в психологическом, психиатрическом или другом обследовании с целью блокировки и устранения факторов, которые травмируют психику.

Даётся предложение относительно выделения в системе специально-криминологического предупреждения преступности совокупности специфических мероприятий по формированию в обществе антикриминальной культуры и пересечения ее распространения как в обществе вообще, так и среди осужденных в местах лишения свободы.

Ключевые слова: преступность, предупреждение преступности, места лишения свободы, преступность осужденных, криминальная субкультура, специально-криминологическое предупреждение преступности.

Lukashevich S.U. Criminological description and prevention of crime among convicts in jails. – Manuscript.

Thesis for a candidate's degree by specialty 12.00.08 — criminal law and criminology; criminal-executive law. — Yaroslav Mudry National Law Academy of Ukraine, Kharkiv, 2001.

This thesis is devoted to criminological problems of contemporary crime of convicts in imprisonment places in Ukraine. Unfolded criminological characteristics of convicts' criminality are submitted in this thesis. The main, criminological meaningful, convict's and victim's characteristics are offered in the work. Specific factors, causes and conditions of convicts' criminality, peculiarities of criminal conduct's mechanism are analyzed in this work. The specific specific-criminological measures of convicts' criminality prevention are offered. The paper makes a suggestion concerning the separation of the whole complex of specific measures for forming anticriminal culture in the society as well as prevention of its expansion both in the whole society and among convicts in jail, in a system of specific-criminological prevention of crime. A number of suggestions, which help different bodies and institutions of criminal and executive system to improve their activity in the field of convicts' criminality prevention, is offered.

Key words: crime, crime prevention, jails, convicts' crime, criminal subculture, specific-criminological crime prevention.

Відповідальний за випуск — канд. юрид. наук, доц. Лисодєд О.В.

Підписано до друку 22.09.01. Формат 60x90/16

Папір офсетний. Віддруковано на ризографі.

Умовн. друк. арк. 0,7. Облік.-вид. арк. 0,9

Тираж 100 прим. Зам. № 1106